Androginul

Colecție coordonată de
Magdalena Mărculescu

FilosoFii
AGORA

www.cartepedia.ro

www.cartepedia.ro

CĂTĂLIN PARTENIE

ANDROGINUL

Despre suflet și cetate

TREI

FilosoFii
AGORA

www.cartepedia.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
PARTENIE, CĂTĂLIN
Androginul : despre suflet şi cetate / Cătălin Partenie. - Bucureşti : Editura Trei, 2025
Conţine bibliografie
ISBN 978-606-40-2637-8

1

Copyright © Editura Trei, 2025
O.P. 16, Ghișeul 1, C.P. 0490, București
Tel.: +4 021 300 60 90 ;
Fax: +4 0372 25 20 20
e-mail: comenzi@edituratrei.ro
www.edituratrei.ro

ISBN 978-606-40-2637-8

EDITORI: Silviu Dragomir
Magdalena Mărculescu
Vasile Dem. Zamfirescu

DIRECTOR EDITORIAL NONFICTION: Victor Popescu

DESIGN: Alexe Popescu

IMAGINE COPERTĂ: Shutterstock.com/© Zeus Ray

DIRECTOR PRODUCȚIE: Cristian Claudiu Coban

DTP: Dan Crăciun

CORECTURĂ: Rodica Crețu

www.cartepedia.ro

Cuprins

Prolog 7

Casa 11

Peștera lui Coxcie 13

La mise en scène 15

Ce este dreptatea? 17

Dreptatea în cetate și în suflet 21

Callipolis și Muzele 26

Despre constituții 31

Modelul din cer al dreptății 35

Hotarul 39

Mitul lui Er 41

Despre libertate 45

www.cartepedia.ro

Peștera 51

Peștera lui Spiegel 53

Peștera lui Platon 55

Platon, Socrate și presocraticii 64

Casa și calea 67

O cale sau mai multe? 71

Bendis și Er 77

Despre dialog 79

Drumul 85

Lista ilustrațiilor 111

Notă privitoare la citatele din opera lui Platon 113

Referințe bibliografice 115

Dedicație 125

Mulțumiri 127

Note 129

www.cartepedia.ro

Prolog

„*Plateia Akadēmias Platonōs*“, îi spun șoferului și pornim.

Plateia Akadēmias Platonōs — Piața Academiei lui Platon — este în nord-vestul Atenei, lângă Parcul Arheologic al Academiei lui Platon. Planul meu este să văd mai întâi piața și de acolo să merg în Parcul Arheologic.

Blocuri, magazine, cafenele, depozite. Taxiul oprește, șoferul îmi dă de înțeles că am ajuns, plătesc și cobor. Dar în jur nu e nicio piață. Merg o vreme de-a lungul unei străzi și apoi intru într-un parc. E un parc mare, cu alei nepietruite. Mă opresc lângă ruinele unor ziduri; nu există nimic din care să afli cât de vechi sunt și pe cine vor fi adăpostit. În spatele unui zid, un bărbat stă pe o piatră. Privește în gol, în tăcere. În jurul lui sunt mai multe sacoșe de plastic. Dintr-una ies câteva haine ponosite, din alta, două pâini. Nu-ți trebuie mult să-ți dai seama că este un om pentru care *acasă* nu există.

Rătăcesc aproape toată dimineața prin acel parc. Când plec, văd un panou. Fusesem în Parcul Arheologic al Academiei lui Platon. Ies pe o stradă cu mai multe garaje și dau într-o mică piață în care se află un bust al lui Platon. Un ochi este negru, buzele, roșii. Pe frunte este scris ceva, dar nu-mi pot da seama ce. Ajunsesem în Piața Academiei lui Platon.

www.cartepedia.ro

Pe vremea lui Platon, toată această zonă era o imensă dumbravă aflată în afara cetății Atenei. Dumbrava se numea *Akadēmia*, după numele unui erou legendar, *Akadēmos* (sau *Hekadēmos*). În *Akadēmia* erau temple, altare și un *gymnasion* — un loc pentru exerciții fizice. Unul dintre altare era închinat lui Eros. Lumea venea acolo să aducă ofrande zeilor, să se plimbe, să facă exerciții, să discute. Veneau și sofiști, veneau și filosofi.

După ce Platon s-a întors la Atena din prima lui călătorie în Sicilia, a cumpărat, singur sau cu ajutorul unui prieten, o proprietate în *Akadēmia*. Acolo va fi avut probabil o casă și o grădină în care discipolii lui erau bineveniți. Se pare însă că discuțiile se purtau în dumbravă, unde Platon a ridicat după un timp un *mouseion*, un templu dedicat Muzelor. În acel loc din afara Atenei s-a creat în jurul lui un fel de școală, care s-a numit mai apoi Academia lui Platon.

Platon nu a scris tratate, a scris dialoguri, în care două sau mai multe personaje discută, uneori se înfruntă și de multe ori nu ajung la nicio concluzie. Sunt atât de vii aceste dialoguri, încât îți vine să spui că ele au fost scrise pentru a fi jucate. Așa s-a și întâmplat, se pare, în Academia lui Platon. Unii deveneau actori, ceilalți, spectatori, și cu toții vor fi simțit, pe viu, ce înseamnă a gândi. De-a lungul vremii, unele dialoguri au fost chiar jucate în teatre. Am stat mult acolo, în acea piață. Era în iunie 2000.

Și acum *Cut!*, cum ar spune un regizor de film. Iunie 2020. Sunt acasă, în București. Pandemia ne-a făcut prizonieri în propria casă și cu toții nu facem altceva decât să ne uităm neîncetat la tot ce apare și dispare pe ecranul telefoanelor; telefoanele sunt mobile, noi, imobili. Nu ai cum să nu te gândești la povestea peșterii din *Republica* lui Platon: într-un loc subpământean locuiesc mai mulți oameni care nu pot privi

www.cartepedia.ro

decât la ceea ce se află în fața lor — un perete pe care apar și dispar umbre.

„Ieri“, Socrate a coborât din Atena în Pireu pentru a privi procesiunea închinată unei zeițe și acolo, în Pireu, în casa unui prieten, a purtat un dialog despre dreptate. Nu știm unde este Socrate „azi“: în Pireu, în Atena sau pe drum? „Azi“ s-a întâlnit însă cu cineva. Socrate, ne putem imagina, i-a pomenit despre dialogul de „ieri“ și cel cu care s-a întâlnit l-a rugat să i-l povestească. Aceasta este *Republica*: dialogul de „ieri“ pe care Socrate îl povestește „azi“ unei persoane nenumite.

Am început, în vara lui 2020, să recitesc *Republica*. După ce am terminat, un an mai târziu, am crezut că am descoperit unde voia să ne călăuzească. Mi-am dorit atunci să mă întâlnesc cu cineva care nu a citit *Republica* și să i-o povestesc. În fond, și Socrate îi povestește dialogul de „ieri“ cuiva care nu a luat parte la el. Dar erau încă restricții și eu eram *a confined academic*. Nu-mi rămâne, mi-am zis atunci, decât să o povestesc în scris.

Am început să scriu, dar eu nu povesteam ca Socrate. *Republica* are câteva sute de pagini. Dialogul purtat de Socrate în Pireu va fi ținut așadar mult, poate până în zori, și „azi“ el îl reproduce întocmai. Pe când eu începeam prin a discuta un tablou sau o gravură în care era întruchipată o scenă din *Republica* și apoi, când începeam să povestesc, parafrazam, rezumam, citam, reformulam, interpretam. Anumite scene le povesteam în altă ordine decât cea în care ele se înlănțuiau în text și lăsam deoparte o seamă de lucruri, căci voiam să înaintez mai repede, deși, dintr-un reflex academic, adunam în note tot felul de citate, comentarii și trimiteri bibliografice. Și totuși Platon mă îndemna parcă să împărtășesc și eu cuiva, „azi“, povestea de „ieri“, chiar dacă, spusă de mine, povestea devenea și *a mea*. Așa că am continuat să scriu. Când

www.cartepedia.ro

am terminat, n-am știut însă cum să închei, căci nu mai știam ce *cale* ar trebui să urmăm, potrivit lui Platon, pentru a ajunge acolo unde vrea să ne ducă *Republica*. Am pus atunci manuscrisul deoparte și mi-am amintit de acel bărbat fără adăpost pe care l-am văzut în Parcul Arheologic al Academiei lui Platon.

Anul acesta am vorbit cu o bună prietenă despre manuscrisul meu rămas neterminat. Mi-a spus că ar dori să-l citească, l-a citit, ne-am văzut și am vorbit despre înțelesul *Republicii* pentru noi, cei de astăzi. A doua zi mi-am dat seama că dialogul nostru era cea mai bună încheiere pentru ce scrisesem eu. L-am reprodus aici, cu acordul prietenei mele.

Sper că cele ce urmează îl vor îndemna pe cititor să deschidă *Republica* și să o povestească și el.

www.cartepedia.ro

CASA

www.cartepedia.ro

Michiel Coxcie, *Peștera lui Platon*

www.cartepedia.ro

Peștera lui Coxcie

1

În orașul Douai din nordul Franței există un muzeu — Musée de la Chartreuse. Acolo, într-una din săli, este un tablou care se numește *De grot van Plato*, *Peștera lui Platon*. Multă vreme nu s-a putut stabili cine este autorul lui. Acum îi este atribuit lui Michiel Coxcie.

Coxcie s-a născut în Flandra, în 1499. În jurul vârstei de treizeci de ani a plecat la Roma. Acolo i-a cunoscut pe Michelangelo și Vasari, a studiat operele lui Leonardo, Rafael și Tițian, a avut comenzi, a pictat. A intrat în contact cu ideile lui Pico della Mirandola și Marsilio Ficino, care încercau să-l apropie pe Platon de doctrina creștină, și a citit (în traducerea în latină a lui Ficino) mai multe dialoguri ale lui Platon. A stat zece ani la Roma, după care s-a întors în Flandra, unde a devenit artist la curtea lui Carol Quintul și apoi la cea a lui Filip al II-lea.

Nu s-a putut stabili cu certitudine când și unde a pictat *Peștera lui Platon*. Unii istorici susțin că în jurul anului 1540, după ce s-a întors de la Roma. Tabloul ne înfățișează opt bărbați. În spatele lor se află un zid și o făclie aprinsă. Deasupra zidului sunt două vase și patru statuete. Dacă ne uităm cu atenție, observăm că vasele și statuetele sunt ținute de mâinile unor oameni pe care nu îi vedem. Cei opt bărbați tac. Cel din mijloc s-a răsucit și, cu mâna dreaptă, vrea să ne îndrepte privirea spre ceea ce e în spatele lui.[1] Dar între ce vedem în

www.cartepedia.ro

tabloul lui Coxcie și ce ne spune Platon în povestea peșterii sunt mai multe nepotriviri.

2

Într-un loc subpământean, ce este ca o peșteră, locuiesc mai mulți oameni.[2] Au gâturile și picioarele legate, nu se pot mișca și nu-și pot roti capul. Așa trăiesc încă din copilărie, ca niște prizonieri. În spatele lor arde un foc, iar între ei și foc este un drum, de-a lungul căruia a fost construit un zid nu prea înalt. De-a lungul zidului merg niște oameni care poartă cu ei statuete de oameni sau de animale — din lemn, din piatră — și alte lucruri făcute de mâna omului. Umbrele a ce poartă ei sunt proiectate pe un perete aflat în fața celor legați, care cred că ele, umbrele, sunt ființe adevărate. Cei legați nu pot privi decât la ce e în fața lor, iar în fața lor nu sunt decât umbre — umbrele lor și ale acelor statuete. Și, dacă ar putea vorbi între ei, ar crede că vorbele lor se referă la umbrele ce se perindă pe perete.

Și acum să ne imaginăm ce s-ar întâmpla, în chip natural (*physei*), dacă ar fi eliberați.[3] Cineva — nu știm cine — se apropie de prizonieri și îl eliberează pe unul dintre ei. Cel eliberat se ridică, se îndreaptă către foc, îi vede pe cei care poartă toate acele lucruri și statuete și își dă seama că tot ce văzuse el pe perete sunt umbre, nu ființe adevărate.

Cel care l-a eliberat îl ajută apoi să urce către ieșirea din peșteră. Drumul e anevoios și abrupt, dar în cele din urmă cel eliberat iese din peșteră. Acolo, după ce ochii i se obișnuiesc cu lumina puternică a soarelui, privește la tot ce e în jurul lui și înțelege că soarele e cel care face să existe anotimpurile, că el ține totul laolaltă și că lumina adevărată din el izvorăște.

www.cartepedia.ro

După un timp, își amintește însă de cei legați. Coboară în peșteră și le spune ce a văzut în lumea din afară. Dar, cum ochii încă nu i s-au obișnuit cu întunecimea peșterii, nu mai vede bine nici măcar umbrele de pe perete. Cei legați râd de el și, dacă ar încerca să-i dezlege, n-ar pregeta să-l omoare.

Aceasta este așa-numita poveste a peșterii din *Republica* lui Platon (514a-517a).[4] Când o citești, îți vin în minte tot felul de întrebări, la care textul pare a nu ne răspunde. Cel care o povestește e Socrate și el ne spune de la bun început să o comparăm cu „natura noastră [*physis*] în privința educației [*paideia*] și a lipsei de educație [*apaideusia*]“ (514a). *Paideia* — tradus îndeobște prin „educație“ — înseamnă însă și „artă“, „știință“, „copilărie“, „formare“, „cultură“.[5] Povestea nu e greu de înțeles, dar modul în care Socrate ne cere să o interpretăm o face — dacă putem spune așa — cavernoasă. Pentru a nu ne pierde în ea, trebuie să intrăm mai întâi în *Republica*.

La mise en scène

1

„Am coborât ieri în Pireu împreună cu Glaucon, fiul lui Ariston, spre a mă ruga zeiței. Totodată, voiam și să privesc sărbătoarea și felul cum se desfășura ea, deoarece aceasta se întâmpla acum pentru întâia oară“ (327a).

Așa începe *Republica*. Cel care vorbește este Socrate, Glaucon este unul din cei doi frați ai lui Platon, iar zeița a cărei sărbătoare se ține în Pireu este Bendis.[6] Cui îi povestește Socrate toate acestea, nu știm.

www.cartepedia.ro

Socrate și Glaucon privesc și procesiunea atenienilor, și pe cea a tracilor, se roagă zeiței și apoi pornesc spre casă, adică spre Atena. Polemarchos, un prieten de-al lor din Pireu, îi vede de departe și trimite un băiat după ei. Socrate simte că cineva îl trage de haine, se întoarce și vede un băiat care îi spune că Polemarchos îi roagă să îl aștepte.[7] Socrate și Glaucon se opresc din drum și Polemarchos — însoțit de mai mulți, printre care și Adeimantos, celălalt frate al lui Platon — îi ajunge din urmă.

— Socrate, vreți să vă întoarceți? îi întreabă Polemarchos. Dar nu vezi câți suntem? Ori sunteți mai puternici decât noi, ori rămâneți cu noi.

— Poate vă convingem să ne lăsați să plecăm, răspunde Socrate.

Polemarchos vrea de fapt să-i invite la el acasă și îi întreabă dacă pot fi oare convinși cei care nu ascultă.

— Nu, răspunde Glaucon.

— Iar la noapte, spune Adeimantos, va fi o întrecere pe cai, în cinstea zeiței, și călăreții își vor trece unul altuia torțe.

— Călare? se miră Socrate. E ceva nou atunci.

— Da, spune Polemarchos, și apoi va fi o sărbătoare nocturnă, unde vor fi mulți tineri. Haideți la mine, mâncăm și apoi ne ridicăm și mergem la sărbătoare.

Socrate nu se mai opune. Casa lui Polermachos este în Pireu și cu toții se duc acolo.[8]

Dialogul de mai sus este o parafrază, nu un citat.

2

Katebēn, „am coborât". Cu acest cuvânt își începe Socrate povestea.[9] Acest verb înseamnă însă și „a coborî *către mare*". Atena are în jurul ei câteva dealuri, așa că de acolo cobori

www.cartepedia.ro

spre Pireu, care este portul Atenei. Chiar de la început, marea apare la orizontul *Republicii.*

Socrate pleacă de-acasă, ajunge în Pireu și pe urmă o apucă pe drumul de întoarcere, dar este oprit și ajunge în casa unui *străin*, căci Polemarchos este un metec. Acolo poartă un dialog care se transformă el însuși într-un fel de sărbătoare nocturnă, dar care este și un fel de călătorie pe o mare de gânduri. Când deschizi *Republica* și începi să citești, te simți de parcă ai plecat și tu din Atena ta, pentru a porni într-o călătorie despre care nu știi decât că va fi foarte lungă. Și te întrebi unde vei fi „mâine", după ce vei fi terminat de citit. În locul de unde ai plecat? Altundeva, unde vei alege poate să rămâi ca metec? Sau tot pe drum?

Ce este dreptatea?

1

Acasă la Polemarchos, Socrate se așază lângă tatăl acestuia, Cephalos — un om în vârstă care a făcut avere.

— Nu cobori prea des pe la noi, Socrate, îi spune Cephalos. Dacă aș fi în putere, aș urca eu la tine. Dar, cum nu mai pot, vino tu la noi, așa cum ai veni la prieteni apropiați, și simte-te ca acasă printre noi.

Socrate îi spune că se bucură să vorbească cu oameni în vârstă, căci ei au înaintat mult pe drumul (*hodos*) pe care cu toții pășim, și să afle de la ei cum este acest drum — greu sau ușor. Aceste două teme, *drumul* și *casa*, apar chiar de la început: viața e un drum, Socrate și Glaucon coboară în Pireu, vor să se întoarcă acasă, dar ajung în casa unui metec.

www.cartepedia.ro

Socrate și Cephalos vorbesc despre bătrânețe, despre bogăție, și apoi Socrate îl întreabă care ar fi binele pe care ți l-ar putea oferi o mare avere. Cephalos îi spune că omul bătrân începe să se gândească la lumea lui Hades. Poate că ce se zice despre ea e adevărat — „cum că cel care a făptuit nedreptăți aici trebuie să dea acolo socoteală“ (330d). Dacă așa stau lucrurile, atunci pe cel „blajin și măsurat“ averea îl ajută să nu plece în lumea de dincolo „înșelând sau mințind“, ci spunând adevărul și dând înapoi ce a primit (331b).

— Dar dreptatea, îl întreabă Socrate, oare ea ce ar fi? Dacă cineva ți-ar da niște arme și apoi ar înnebuni și ți le-ar cere înapoi, ai fi drept dacă i le-ai înapoia? Sau dacă i-ai spune tot adevărul unui astfel de om?

— Nu, răspunde Cephalos.

— Atunci, dreptatea e altceva, spune Socrate. Nu e nici a da înapoi ce ai primit, nici a spune tot adevărul.

Polemarchos invocă o vorbă a poetului Simonides și propune, și el, o definiție a dreptății: „drept e să dai fiecăruia ceea ce îi datorezi“ (331e). Socrate obiectează și atunci Polemarchos spune că drept este „să faci bine prietenului, care e bun, dar să aduci vătămare dușmanului, care e rău“ (335a). Socrate obiectează din nou.

Printre cei invitați este și un retor și sofist din Calcedon, Thrasymachos. A fi drept, spune el, nu e altceva „decât folosul celui mai tare“ (338c). Socrate obiectează, Thrasymachos îi răspunde, discuția se complică și în cele din urmă Thrasymachos cedează.

Glaucon și Adeimantos susțin apoi cu și mai multă tărie poziția lui Thrasymachos. Glaucon, de pildă, spune că, potrivit naturii noastre, suntem cu toții mânați de dorința (*pleonexia*) de a avea mai mult decât avem nevoie și mai mult decât au ceilalți (359c). Acest *mai mult*, pentru care există în noi un nesaț, este ceea ce natura noastră urmărește ca fiind binele și

www.cartepedia.ro

„doar forța legii o conduce spre prețuirea egalității“ (359c). Dar Glaucon și Adeimantos vor doar să-l provoace pe Socrate, pentru a-l face să le împărtășească ce crede el că sunt dreptatea și nedreptatea.[10]

2

Odată ajunși acasă la Polemarchos, Socrate îi ia parcă pe toți cu el într-o călătorie a cărei destinație este înțelegerea dreptății, iar la început cu toții rătăcesc, fără a întrezări măcar tărâmul unde vor să ajungă. După care Socrate trece, pentru a spune așa, la cârmă.

Ai nevoie de o vedere bună, spune el, pentru a vedea ce este dreptatea. Să ne imaginăm că undeva sunt scrise niște litere, dar ele sunt mici și vederea noastră nu e chiar așa de bună. Dacă aceleași litere ar fi scrise și în altă parte, dar mai mari, pentru noi ar fi mai bine să privim mai întâi la cele mari și apoi la cele mai mici. Există dreptate și în om, și în cetate. Dar, cum o cetate este mai mare decât un om, să începem prin a vedea ce este dreptatea în cetate și mai apoi ce este ea în suflet.

Pentru Socrate, și apoi pentru Platon, ce *este* un lucru sau altul era întrebarea fundamentală a filosofiei și ea, această întrebare, voia să ne scoată din opiniile noastre — adică din ce credem noi — și să ne facă să vedem lumea așa cum *este* ea. Mai devreme, Socrate i-a spus lui Thrasymachos că vorbele lui nu l-au convins, că nedreptatea este de preferat dreptății, dar Thrasymachos nu știe cum să-l convingă și atunci îi spune: vrei „cumva să mă strecor cu vorbele în sufletul tău?“ (345b).[11] Acum, când Socrate face această analogie între

www.cartepedia.ro

dreptate și litere, el strecoară în mințile noastre ideea că dreptatea este ceva la care ne putem uita, așa cum ne putem uita la literele unui cuvânt. Altfel spus, deși dreptatea există în sufletele și în cetățile noastre, ea este ceva în sine.

3

Dar de ce *Republica* nu începe direct cu ce are de spus Socrate? Polemarchos, Cephalos, Thrasymachos — abia dacă le poți ține minte numele. Și de ce toate aceste detalii? Socrate coboară în Pireu cu unul din frații lui Platon, se roagă zeiței Bendis, ajunge în casa unui prieten, acolo începe să vorbească cu tatăl gazdei. Ce relevanță au aceste detalii? *Republica* este un dialog filosofic despre dreptate, nu o piesă de teatru.

Pentru Platon, filosofia pleacă de la ceea ce observăm *privind* în jurul nostru. Metaforic vorbind, mintea trebuie mai întâi să coboare în lume și apoi să urce către acea realitate care nu se vede, dar care face ca lumea vizibilă să fie ceea ce este. Astăzi mai ales, grăbiți cum suntem, detaliile ne obosesc și am dori să înțelegem imediat *care este conceptul* (cum spunem adesea). Doar că înțelegerea presupune un drum, care nu este îndeobște nici scurt, nici lin.[12] În *Republica*, Platon ne pune parcă la încercare, dându-ne toate aceste detalii despre cum a ajuns Socrate să poarte un dialog despre dreptate.

www.cartepedia.ro